

‘Een zondebok is een nuttig dier’

Over de commissie van overleg

Zuid-Molukkers-Nederlanders (1976-1978)

Politiek geweld is in Nederland een zeldzaam verschijnsel, zeker voorzover het fysiek geweld betreft dat niet gericht is tegen zaken, maar tegen personen: het gijzelen, opzettelijk verwonden of doden van mensen uit politieke motieven. Vandaar de ontredde, de paniek en de haat die de Molukse terreurdaden in de jaren zeventig hebben opgeroepen. En nog: bij een recente enquête over de jaren zeventig bleek de Molukse treinkaping uit 1975, van alle nationale en internationale gebeurtenissen in de jaren zeventig, de meeste indruk te hebben achtergelaten.¹

Om de voornaamste acties in de herinnering terug te roepen: 1970, bezetting van de residentie van de Indonesische ambassadeur in Wassenaar; 1975, kaping van een trein bij Wijster, tegelijk bezetting van het Indonesische consulaat-generaal in Amsterdam; anderhalf jaar later, in 1977, tweede kaping van een trein, ditmaal bij De Punt, tegelijk de gijzeling van een schoolklas kinderen in Bovensmilde; 1978, bezetting van het Provinciehuis in Assen. Al met al waren bij deze acties 63 gijzelnemers betrokken, waarvan er zes omkwamen. Van de 388 gijzelaars hebben er zeven het leven gelaten (Schmid e.a. 1982).

Instelling van de Commissie

Na de eerste treinkaping beseftte de regering dat ze iets doen moest om de gemoederen te kalmeren. Welnu, zij stelde een commissie in: de Commissie van Overleg Zuidmolukkers-Nederlanders, bestaande uit vijf Nederlanders, waarvan er een werd aangewezen als voorzitter, en vijf Molukkers.

Die functie van voorzitter werd aan mijzelf toebedeeld. Deze verhandeling is dus niet afkomstig van een min of meer afstandelijke historicus, maar van iemand die hevig participant was. Memoires, zo u wilt. Een bekend gezegde luidt: ‘Oh memory, thou fond deceiver’. Memoireschrijvers hebben de neiging hun eigen rol en die van de organisatie die zij geleid hebben, als mooier en belangrijker voor te stellen dan zij in werkelijkheid

waren. Ik heb mij daartegen trachten te wapenen door zoveel mogelijk gebruik te maken van archiefstukken en andere geschreven bronnen.²

Het instellingsbesluit, getekend door de ministerpresident en vier ministers, werd met enige fanfare in de media gebracht. De taakomschrijving zoals daarin vastgelegd, blonk uit door vaagheid, wat al spoedig zowel een nadeel als een voordeel bleek te zijn, en luidde:

Haar taak is zich te beraden over de problemen in de Nederlandse samenleving ontstaan uit het feit dat onder de Zuid-Molukkers in Nederland verwachtingen leven en politieke idealen worden nagestreefd die de Nederlandse regering niet kan delen, doch waarvan zij het bestaan en de ernst onderkent, en over de wijze waarop aan die problemen het hoofd kan worden geboden; voorts na te gaan hoe, gelet op de historie, op de huidige situatie van de Zuid-Molukkers in Nederland en op hun toekomst, de verhoudingen tussen Nederlanders en Zuid-Molukkers verbeterd kunnen worden en hieromtrent aanbevelingen te doen.³

De Commissie kreeg generlei faciliteiten en had aanvankelijk zelfs geen budget of onderkomen. Haar leden deden hun werk naast hun gewone arbeid en bijna om niet (honderd gulden per formele vergaderdag). Wel was er een ambtelijke secretaris voor een gedeelte van de werktijd. Er zijn episodes geweest in de twee jaar dat de Commissie bestaan heeft, waarin ik verreweg het grootste deel van mijn tijd besteed heb aan de Commissie. Belangrijker nog was de mate waarin de kwesties die in de Commissie speelden emotioneel beslag legden, op mij en ongetwijfeld ook op mijn medeleden.

Aanvankelijk was er veel goodwill bij het publiek en waren de verwachtingen hooggespannen. Te hooggespannen en vooral te divers. Kort gezegd, bij Nederlanders bestond de hoop dat wij de Molukkers zouden afhelpen van hun RMS-ideeën, zodat er niet meer van die afschuwelijke dingen zouden gebeuren. De Molukkers daarentegen zagen in de Commissie iets van erkenning van hun streven, vandaar hun hoop dat deze de komst van de RMS zou bevorderen. Dat moest wel fout gaan!

Toen de Commissie in juni 1976 aan het werk toog, was mijn eerste zorg goede verhoudingen te krijgen binnen de Commissie. Ik moet bekennen de Nederlandse leden tevoren te hebben opgebeld om kleine details te regelen, bijvoorbeeld: laten wij, de Nederlanders, niet allemaal aan één kant van de tafel gaan zitten. Verder, het kabinet had, als gezegd, een Nederlander als voorzitter aangewezen en dat vond ik knap ontactisch. Mijn eerste voorstel op de eerste vergadering was daarom, ook een Molukker als voorzitter te kiezen. Dat werd L. Ch. Mantouw. In de wandeling werd er al spoedig en algemeen over 'de Commissie-Köbben-Mantouw'

gesproken, behalve door de overheid, die hardnekkig 'de Commissie-Köbben' bleef zeggen.⁴

De sfeer binnen de Commissie is, ondanks felle meningsverschillen en alle dramatische zaken waarmee de Commissie te maken kreeg, ontspannen, vriendschappelijk en hartelijk geworden en steeds gebleven.⁵ Beide partijen en eigenlijk ieder van de afzonderlijke leden hebben daartoe bijgedragen.

Na anonieme dreigbrieven komen alle vergaderingen onder stricte politiebegeleiding te staan. Als ik een praatje maak met een van de politiemannen, zegt hij:

Mag ik u wat vragen? De Commissieleden worden bedreigd want ik sta hier niet voor niks. U houdt zich bezig met bloedserieuze dingen, want ik weet uit de krant wat u doet. Maar toch, als ik hier op wacht sta, hoor ik alleen maar lachsalvo's. Hoe kan dat?

Op zeker moment maakt Loulou Mantouw een, overigens in zijn kring hevig omstreden, oriëntatiereis naar de Molukken. Bij de eerste vergadering na zijn terugkomst zijn we allen brandend nieuwsgierig naar zijn bevindingen. Hij vraagt: 'Wat willen jullie van mij horen? Een officieel verslag, of ook wat ik onofficieel, "aan de achterdeur" gehoord heb?' Peter Tatipikalan, de meest overtuigde RMS-er van de vijf, zegt: 'Aan de achterdeur natuurlijk. *We zijn hier toch onder ons?*' Die uitspraak ontroert mij en maakt veel goed van de frustraties die de Commissie mij bezorgd heeft.

Dergelijke vriendschappelijke verhoudingen brengen echter ook een gevaar met zich mee, namelijk dat je omwille van de goede sfeer en om elkaar te sparen op zeker moment niet meer zegt wat je werkelijk meent en de andere partij naar de mond gaat praten. Op verscheidene momenten, tijdens zo'n vergadering, heb ik mijzelf streng toegesproken: vooruit! nu *moet* je die voor hen onaangename mening/overweging/stelling/gebeurtenis ter sprake brengen, anders zit je te huichelen. Ik weet dat dit ook geldt voor sommige van mijn medeleden.

Taken

Al spoedig na haar instelling heeft de Commissie besloten drie taken op zich te nemen, te weten (1) een 'stootkussenfunctie'; (2) het entameren van enkele historische studies; (3) het uitvoeren van een verkennend onderzoek naar de politieke stemming in het gebied der Zuid-Molukken.

Stootkussenfunctie

De Commissie heeft zich al spoedig publiekelijk bereid verklaard een bemiddelende rol te spelen bij 'problemen met een binnenlands-politiek aspect waarbij Molukkers betrokken zijn'. Daarmee heeft zij zich veel en zeer divers werk op de hals gehaald. Het kon gaan om lokale problemen: plaatsen waar de spanningen tussen de Molukse bevolkingsgroep en Nederlanders hoog opliepen en waar men ons vroeg tussenbeide te komen of alleen maar om eens te komen praten. Of bovenlokale zaken, bijvoorbeeld de positie van geüniformeerde Molukse ordediensten; de situatie van de veertien gijzelnemers die na de (eerste) treingijzeling tot voor Nederlandse begrippen langdurige gevangenisstraffen veroordeeld waren; de moeilijkheden van statenloze Molukkers om een visum te bemachtigen. Dat werk gaf voldoening ('doen we tenminste iets wat praktisch nut heeft'), maar soms ook teleurstelling, als bleek dat partijen onze inspanningen niet op prijs stelden. Bovendien kregen we te maken met het Inspraakorgaan Welzijn Molukkers (IWM). Dit adviesorgaan van het ministerie van CRM (Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk), toevallig enkele maanden vóór onze Commissie tot stand gekomen, zag onze activiteiten met lede ogen aan. De secretaris van dat IWM was tevens lid van onze Commissie, bovendien hielden wij ons verre van het CRM-terrein, dus verwachtten we geen moeilijkheden, maar die kwamen er wel.

Historische studies

Op instigatie van de Commissie zijn er twee omvangrijke historische studies tot stand gekomen. De eerste handelt over de Ronde-tafelconferentie van 1949, die leidde tot de onafhankelijkheid van Indonesië. De tweede heeft als titel 'Dossier Ambon 1950' en heeft betrekking op de houding van Nederland ten opzichte van Ambon en de RMS in die periode. Degelijke en zeer leesbare werken allebei, geschreven door Mevrouw E.I. van der Meulen, (1977; 1981) onder toezicht (voorzover zij dat nodig had) van de historici S.L. van der Wal eerst en P.J. Drooglever later.

Wat heeft de Commissie bewogen om hiertoe het initiatief te nemen? Als Molukkers grieven uiten van politieke aard, zeker in die jaren, valt onherroepelijk het woord 'verraad'. Dat wordt als volgt beargumenteerd: 'De Nederlandse overheid heeft ons in de steek gelaten. Ondanks al haar beloften heeft ze ons niet gesteund in onze gerechtvaardigde politieke eisen. En dat terwijl wijzelf tot in het aangezicht van de dood trouw gebleven zijn aan Nederland en Oranje.'

Peter Tatipikalawan, die altijd boeiende verhalen paraat heeft, vertelt ons het volgende (ik citeer uit mijn geheugen):

De Japanse bezetting heb ik als opgroeiende jongen in Ambon-stad meegemaakt. Op zekere dag marcheert een Japanse patrouille op een weg buiten de stad in de gloeiende zon. Ze komen langs de woning van een ex-KNILsoldaat. Deze zit op zijn veranda. De luitenant laat het peloton halt en front maken, stapt op hem toe en vraagt om water voor zijn soldaten. De KNIL-man nodigt hem binnen (want het is tenslotte een officier). Daar hangt een groot portret van Koningin Wilhelmina aan de wand. De Japanner vraagt: 'wie is dat?' en als hij het antwoord hoort, rukt hij het portret van de muur en vertrapt het, waarop de KNIL-man hem met zijn klewang doorsteekt. Hij vlucht weg via de achterkant van zijn huis. De Japanse militairen buiten blijven tijdenlang wachten, want zo zijn Japanners nou eenmaal. Tenslotte gaat hun sergeant het huis binnen. Daar vindt hij zijn commandant, liggend in een plas bloed, dood. Nog diezelfde avond worden in Ambon-stad een groot aantal jongemannen opgepakt. En er wordt bekendgemaakt dat als de gevluchte KNIL-man zich niet binnen 24 uur meldt, zij zullen worden doodgeschoten. Natuurlijk geeft die zich aan. Hij wordt in het openbaar opgehangen. Dat heb ik met eigen ogen gezien, want wij werden gedwongen te kijken. Daarom durf ik te zeggen: nu de Nederlandse regering ons niet steunt in onze strijd voor de RMS, heeft zij HAAR EER VERLOREN.

Of deze geschiedenis zich precies zo, of ongeveer zo, of juist heel anders heeft voorgedaan, weten we niet, maar dat is ook minder belangrijk. Samen met soortgelijke verhalen schraagt het de RMS-gezinde Molukkers in hun overtuiging dat zij het morele recht volstrekt aan hun kant hebben. De vraag is echter: *Is* het zo? Heeft Nederland werkelijk zijn woord gebroken? Wij redeneerden dat je zou kunnen proberen dat uit te zoeken en hebben daartoe opdracht gegeven. Wie de boeken in kwestie onbevangen leest komt onder de indruk hoezeer en met hoeveel overtuiging de Nederlandse onderhandelaars zich hebben ingespannen om een zekere mate van autonomie voor het herkomstland van hun voormalige soldaten te sauveren. Alleen, Nederland had de oorlog met Indonesië net verloren en had dus weinig meer te eisen, het kon zoiets alleen dringend verzoeken. Indonesië legde dat verzoek naast zich neer.

Dit zijn, kan je zeggen, feiten. De vraag is echter in hoeverre mensen elkaar vermogen te overtuigen op grond van 'de feiten'. Marcel Proust (1954) zegt er dit over: 'De feiten dringen niet door tot de wereld van onze geloofsvoorstellingen, ze hebben die niet doen ontstaan, ze tasten die niet aan, ze kunnen die voortdurend logenstraffen zonder ze te verzwakken.' Mooi gezegd, zij het wel wat overdreven. In het geval echter van 'onze' Molukkers, met hun zoëven beschreven rotsvaste politieke overtuiging, moet men vrezen dat deze stelling van Proust in hoge mate opgaat. Toch is het, dunkt me, goed dat deze boeken er zijn, ook nu nog. Wie over deze zaken wil debatteren weet nu tenminste waar hij zich documenteren kan.

De politieke stemming

Het meest ongewone, om niet te zeggen buitenissige voorstel van de Commissie was een verkennend onderzoek te doen naar de politieke stemming in het gebied der Zuid-Molukken. Zo'n onderzoek, nog wel door een officieel orgaan van de Nederlandse overheid, zou bij de Indonesische autoriteiten wel eens buitengewoon slecht kunnen vallen, zo werd gevreesd. Vooral Buitenlandse Zaken was dan ook mordicus tegen, ook al omdat men veronderstelde dat het plan uit de koker kwam van de Molukse leden, die zouden willen 'bewijzen' dat de RMS-gedachte in dat gebied springlevend was.

Bij de andere departementen waar de Commissie mee te maken had, Algemene Zaken, Justitie, CRM en Binnenlandse Zaken, was men er ook niet gelukkig mee, overwoog men echter dat het een slechte indruk zou maken op het publiek als de overheid de Commissie in zijn plannen zou dwarsbomen. Daarom werd een tussenweg gevonden. In een brief van vice-minister-president van Agt aan de Commissie wordt enerzijds gezegd dat zulk een onderzoek het kader van de Commissie te buiten ging, maar ook: 'Ik kan mij voorstellen dat uw Commissie voor haar interne meningsvorming meer inzicht wil krijgen in de bestaande situatie in het gebied der Molukken. Indien dit het geval mocht zijn ben ik in beginsel bereid in overleg met u te doen nagaan welke faciliteiten daarvoor zouden kunnen worden gevonden.'⁶ Het was dus niet de bedoeling dat de uitkomsten van zo'n onderzoek naar buiten zouden komen. Om even op de geschiedenis vooruit te lopen: toen in juni 1978 het onderzoek klaar was en wij vroegen de nota daarover te publiceren, werd dat zonder commentaar en met bekwame spoed gedaan.⁷ De overheid ontdekte tot haar verbazing dat de strekking ervan haar eigenlijk wel goed uitkwam.

Natuurlijk kon er geen sprake zijn van enig onderzoek in de Molukken zelf. De Commissie heeft geschreven bronnen geraadpleegd of doen raadplegen (boeken, rapporten, brieven, een uitvoerig dagboek, reportages van journalisten) en verder gebruik gemaakt van een serie uitvoerige vraaggesprekken, achtendertig in totaal, deels afgenomen door (leden van) de Commissie, deels door een medewerker. Geïnterviewd werden: RMS-gezinde Molukkers die gedurende langere of kortere tijd in de Molukken geweest waren; RMS-voormannen in Nederland met goede contacten in de Molukken; Indonesische Molukkers in Nederland woonachtig, dan wel op Ambon, dan wel in Jakarta; Indonesiërs niet-Molukkers; Nederlanders die in de Molukken gewerkt hadden; Nederlandse journalisten; Nederlanders en buitenlanders die in de Molukken onderzoek verricht hadden; Molukse jongeren die kort tevoren uit Indonesië gevlucht waren.

Anders dan al die ambtenaren dachten was het plan voor deze onderneming niet afkomstig van de Molukse leden maar van mijzelf. Ze hadden dat kunnen weten, want ik heb dat plan al geopperd in de allereerste vergadering van de Commissie, zoals blijkt uit de notulen (die openbaar waren).

Wat mij, en al spoedig de Commissie als geheel, ertoe gebracht heeft dit onderzoek voor te stellen, was de volgende redenering, die ook ongeveer zo op bladzijde 7 van onze nota te vinden is:

In de beschikking waarbij de Commissie werd ingesteld, rept de regering over 'de problemen in de Nederlandse samenleving ontstaan doordat onder de Zuid-Molukkers in Nederland politieke idealen worden nagestreefd, waarvan de regering het bestaan en de ernst erkent, *doch die zij niet kan delen*. Veel Molukkers zijn geneigd te zeggen: 'Waarom eigenlijk niet? Waarom was de regering wel bereid de strijd voor de vrijmaking van Angola te steunen, moreel en zelfs met geld, en niet de strijd voor de Vrije Republiek der Zuid-Molukken?' Juist omdat de Commissie er primair is om zich met de politieke kant van de Molukse problematiek bezig te houden, is de vraag derhalve niet te ontwijken: leeft daar in de Molukken een volk dat verlangt en streeft naar een onafhankelijke republiek? De laatste vraag is trouwens ook om de volgende reden van gewicht: bij de beoordeling van het Molukse streven naar onafhankelijkheid mag men niet in de eerste plaats uitgaan van wat de Molukkers in Nederland willen. Belangrijker is hoe de mensen in de Zuid-Molukken zelf daarover denken.

Toentertijd lag de vergelijking met Angola voor de hand. Nu zal men veeleer denken aan delen van Indonesië zelf, zoals Oost-Timor of Açe. *So far so good*. Maar hiermee had de Commissie zich wel een lastige, sommigen zullen zeggen onmogelijke, taak opgelegd. Hoe uit de wirwar van verkregen beweringen en opinies een enigermate betrouwbaar beeld te distilleren? In het rapport wordt deze vraag uitvoerig aan de orde gesteld en deze lijkt mij van zoveel belang dat ik de daar gegeven uiteenzetting (pp. 7-8) hier in grote lijnen overneem:

(...) Iemand als Martin Ruyter (*de Volkskrant*, 25 juni 1977) zou hier helemaal geen probleem zien. Zoals hij in zijn naïviteit schreef: 'Het gaat erom de Molukkers met de werkelijkheid in contact te brengen. Dat kan het best via de televisie gebeuren. Er zou een serie moeten komen over de huidige toestand op Ambon. Niets lijkt een dergelijke onderneming in de weg te staan. Iedereen kan vrij naar de Molukken reizen en onbelemmerd zijn indrukken opdoen. Er gaat twee maal per week een vliegtuig vanuit Jakarta.

Alsof 'de werkelijkheid' iets is wat zomaar voor het oprapen zou liggen. Dat is nooit of te nimmer zo, maar zeker in dit geval niet. Wat juist opviel

was de diversiteit van meningen die over 'de werkelijkheid' in de Molukken in omloop was. Om twee opinies te citeren:

Ik heb zeer veel gesprekken gevoerd, met Ambonnezen van allerlei slag. Ik zou toch op zijn minst af en toe iets van sympathie voor de RMS hebben moeten merken. Iets in de trant van: aardig idee ja, zo'n onafhankelijke republiek. Maar niets van dat alles (Gerard Paques, *Brabants Nieuwsblad*, 19 december 1975).

Daartegenover zei iemand die kort tevoren uit de Molukken gevlucht was en hier een verblijfsvergunning gekregen had:

Meneer, wie er voor de RMS is? Iedereen is eigenlijk voor de RMS; oud en jong, mannen en vrouwen, op alle eilanden.

Er is naar onze mening geen reden aan de goede trouw van deze en andere informanten te twijfelen. Maar wat mensen zien en horen wordt nu eenmaal in sterke mate bepaald door wat zij hopen. Bovendien vond er vaak onbewust een selectie plaats in de keuze van informanten: wie hoopte dat de RMS-gedachte dood was sprak vooral met autoriteiten, van de gouverneur der provincie tot en met de eenvoudige *raja's* (hoofden) der dorpen. Wie daarentegen hoopte op RMS-aanhang ging op zoek naar personen die zijn hoop bevestigden. Een ander bekend ervaringsfeit is dat informanten geneigd zijn, uit welwillendheid en beleefdheid, hun ondervragers naar de mond te praten. Ook dit bevordert de eenzijdigheid van de berichtgeving. Een laatste beletsel om de werkelijkheid te leren kennen was de politieke situatie. De Indonesische overheid beschouwde propaganda voor de RMS en alles wat daarop leek als illegale activiteiten en placht daarmee korte metten te maken. Voorstanders van de RMS hebben zich dus niet openlijk gemeld. Guus IJsselmuiden (*Algemeen Dagblad*, 6 augustus 1977) schreef zelfs:

De bekende RMS-ers, zo ze niet gevangen zitten, wensen er helemaal niet over te praten. (...) Voor gesprekken met hen zijn keiharde garanties tot geheimhouding van hun identiteit nodig en aanbevelingen van vertrouwde vrienden of familie in Nederland.

Wairisal, in 1950 premier van de RMS, deelde bijvoorbeeld mee dat hij indertijd slechts onder protest en na bedreiging met de dood had meegedaan aan de proclamatie van de RMS (Van Kaam 1977). Dat kan best waar zijn. Maar men moet wel rekening houden met het feit dat hij dit op Ambon openlijk, ja zelfs voor de televisiecamera zei, zodat een anders gerichte verklaring ook moeilijk te verwachten was.

Wij hebben de verkregen zeer uiteenlopende gegevens zo kritisch en eerlijk mogelijk bekeken en geschift in wat houdbaar leek en wat niet. Daarbij hebben we gelet op punten als: kennis van zaken van de betrokkenen, de (in)consistentie van hun beweringen, de mate van nauwkeurigheid waar het dingen betrof die we controleren konden. Van bijzonder belang waren voor ons opmerkingen van Indonesisch-gezinde personen, die wezen op sympathie voor de RMS en vice versa.

Van het laatste een voorbeeld. Op zekere dag horen wij als Commissie twee RMS-gezinde jonge Molukkers die net een reis naar de Molukken gemaakt hebben. Als zij afscheid nemen, zegt een Commissielid tegen een van hen: 'dat armbandje van je [in de kleuren van de RMS], dat heb je op Ambon toch zeker niet gedragen!' Hij: 'Jawel hoor, ze wisten toch niet wat die kleuren betekenen.'

Het is hier niet de plaats om de uitkomsten van ons verkennende onderzoek *in extenso* weer te geven. Heel in het kort: wie hoopte dat de RMS-gedachte dood was, kwam bedrogen uit. Wie hoopte dat de RMS-gedachte springlevend was, kwam zeer bedrogen uit. Het pleit voor de Molukse leden van de Commissie dat ze het rapport in de vorm waarin het verscheenen is, uiteindelijk aanvaard hebben.

Ambtenaren

De meeste ambtenaren van de diverse departementen die met de Molukse kwestie te maken hadden, zagen helemaal niets in de Commissie. Ze beschouwden de Molukse leden als alleen maar RMS-fanaten en de Nederlandse leden als wereldvreemde sukkels die zich door de Molukkers in de Commissie op sleeptouw lieten nemen. Het bestaan van deze mentaliteit vermoedde ik al in de jaren dat de Commissie bestond en die indruk werd ruimschoots bevestigd toen ik vijf jaar geleden de moeite nam om de archiefstukken van de diverse departementen over dit onderwerp door te nemen. Een specimen:

[Het is onze indruk] dat de Commissie Kōbben in plaats van een gespreksplatform te vormen voor twee standpunten (een Nederlands en een Moluks) door gebrek aan inzicht bij de Nederlandse leden in de aard van het probleem en in het Nederlandse beleid, meer en meer neiging vertoont de problematiek vooral vanuit de Molukse hoek in ogenschouw te nemen. Inzake de kwestie van de ordediensten zit de Cie. Kōbben (waarschijnlijk zonder dit te beseffen) duidelijk op de toer van Manusama [Ir. J.A. Manusama, de toenmalige 'president in ballingschap van de RMS'] (...) Ook de plannen van de Commissie om de situatie op de Zuid-Molukken te bestuderen zijn het gevolg van Molukse initiatieven. (...) Het

patroon lijkt te zijn: begrip vòòr, apaisering van en toegeven aan Molukse wensen. (...) Beleidsambtenaren op CRM en op Justitie zijn van mening dat in de benadering van de Commissie Kòbben van overheidszijde grote voorzichtigheid is geboden. Overhaaste honorering van verzoeken die de Commissie tot de regering richt, is in het licht van het bovenstaande bepaald ongewenst. Voorkomen moet worden dat de Commissie als hefboom functioneert voor het Molukse standpunt. Voorkomen moet worden dat Molukkers ten aanzien van het regeringsbeleid direct of indirect een voet tussen de deur krijgen. (Uit een vertrouwelijk memorandum van 25 februari 1977).

Gelukkig voor de Commissie dachten niet alle ambtenaren er precies zo over en ook was er wat dit aangaat enig verschil tussen de departementen. Buitenlandse Zaken was het meest enghartig, zozeer zelfs dat ambtenaren van andere departementen daar soms stelling tegen namen. Zo vond ik in het archief van CRM een informeel briefje, ondertekend met 'Jan':

b.g. notitie van BuiZa getuigt van zeer rigide houding t.a.v. Cie. Kòbben. Stemt niet overeen met houding kabinet. (...) Ik vermoed dat BuiZa bang is zich aan lauw water te branden. Kunnen we dit eens bespreken? (...) Bv. onze minister inschakelen?

Het verschil tussen de departementen bleek vooral duidelijk bij wat ik hier 'de archiefkwestie' zal noemen.

Op bladzijde 6 van de historische studie 'Dossier Ambon' staat: 'De overheid verleende onbeperkt toegang tot haar archieven'. Jawel, maar het heeft heel wat voeten in de aarde gehad voor het zover was. De eerste, nog interne, reactie op ons voorstel om deze studie te ondernemen luidde: 'accord, maar met twee restricties, het mag niet te duur worden en de gevraagde toegang tot de overheidsarchieven kan slechts onder restricties worden verleend'.⁸ Vooral die laatste beperking kan natuurlijk geen enkele commissie die zichzelf respecteert en geen enkele onderzoeker accepteren. Het was vooral Buitenlandse Zaken die 'restricties' wilde. Die kwamen hierop neer dat het departement zelf zou bepalen welke stukken zij wel, en welke zij niet ter inzage zou geven. Toen het departement hieraan vasthield, schreef een topambtenaar van Justitie een notitie aan BuiZa met de volgende wijze woorden:

(...) Het is niet verstandig de Cie Kòbben [tegen te werken], louter en alleen omdat haar onderzoek waarschijnlijk tot ongewenste resultaten zal leiden. (...) Het gaat hier primair om de toegang tot het bij BuiZa en Defensie berustende materiaal. Zeggen wij: 'het onderzoek is accord, maar de bronnen blijven gesloten', dan valt ons het verwijt van dubbelhartigheid, terecht, te maken.

BuiZa (of althans de betrokken ambtenaar van BuiZa, maar er is geen enkel teken dat de minister zich op dit punt ooit van zijn ambtenaren gedistantieerd heeft) gaf zich ook na deze brief niet gewonnen maar kwam met een nieuw en wel heel verbazingwekkend voorstel. Dit hield in dat hij een oud-ambtenaar van het departement, zelf notabene lid van de Commissie, als tussenfiguur zou laten fungeren en de stukken zou laten 'vertalen' (*zijn* eufemisme) op zodanige wijze dat ze volgens BuiZa geschikt waren voor de openbaarheid.

De zaak kwam vervolgens aan de orde binnen de Interdepartementale [ambtelijke] Contactgroep Molukken. Daarin werd men het na lang praten eens over een 'ruimhartige' oplossing. Daarmee stemde ook de vertegenwoordiger van BuiZa in, maar die kwam daarop naderhand terug (dezelfde topambtenaar van Justitie: 'het blijkt mij dat hij uit moeilijk te doorgronden motieven opnieuw wil moeilijker'). Uiteindelijk is Buitenlandse Zaken toch overstag gegaan.

Zondebok

Als gezegd bestond er voor de Commissie en alles wat zij deed veel belangstelling bij de media en aanvankelijk ook veel welwillendheid bij het publiek. Die welwillendheid verdween, de grote, ja hysterisch aandoende aandacht van de media bleef:

Na een langdurige Commissievergadering kom ik tegen een uur of elf 's avonds moe thuis, juist als de telefoon gaat. Iemand van de redactie van het NOS-Journaal: 'Er is vandaag een vergadering van uw Commissie geweest, kunt u ons zeggen wat er voor nieuws te melden is?' Ik: 'Heel weinig, er was niets spectaculairs aan de hand', maar na enig aandringen en om er vanaf te zijn, noem ik iets, ik zou nu niet meer weten wat. Om elf uur zet ik de TV aan voor het nieuws... en dat begint met de volmaakt triviale mededeling die ik zojuist gedaan heb.

Als er werkelijk zaken van politiek belang aan de orde waren tijdens zo'n vergadering, was er een persconferentie, die soms *live* op het journaal werd uitgezonden. Vlak na de tweede treinkaping heeft de voltallige Commissie een werkbezoek gebracht aan Bovensmilde en Assen, waar toen de spanning om te snijden was. Het aantal mediamensen met hun TV-camera's en microfoons overtrof het aantal Commissieleden ruimschoots. Bij een gesprek in Bovensmilde, waarbij onze gesprekspartners vertrouwelijkheid hadden gevraagd, zag ik dat iemand met een telelens van buitenaf door het raam aan het filmen was. Dat alles wekte steeds meer mijn onbehagen, vooral omdat ik overwoog dat al die aandacht *would-be* gijzelnemers alleen

maar zou aanmoedigen.⁹ Maar er was een incident nodig om mij tot een beslissing te brengen:

In de ochtend van 13 maart 1978 word ik gebeld door iemand van de TV. 'U zult het wel gehoord hebben, het Provinciehuis in Assen is door Molukkers bezet, kunt u zo spoedig mogelijk naar onze studio in Den Haag komen?' Ik heb toen gezegd, ik bedacht het op dat moment zelf, 'ik kan misschien wel komen, maar ik doe het niet.' Waarop die man de memorabele woorden sprak: 'U bent het verplicht aan het Nederlandse volk om te komen.' Toen stond mijn besluit vast.

Dat de welwillende houding van het publiek zou verdwijnen was geen wonder, gegeven alle overspannen verwachtingen. Het bijzondere was dat het in één klap gebeurde, namelijk met en door de tweede treinkaping. Alle frustratie richtte zich toen op de Commissie, alsof het haar schuld was. Dat was trouwens ook zo voor het gevoel van velen. Daarna konden we geen goed meer doen. Koos Postema had het in een toen populair praatprogramma gnuivend over 'de Commissie-Knudde'. Als we zeiden: 'we doen historisch onderzoek', dan was de repliek: 'waarom houden jullie je niet met de actualiteit bezig?' Als wij een dag naar Assen en Boven-smilde gingen, werd er gezegd: 'waarom beperken jullie je niet tot de historische wortels van het conflict?'

Het was duidelijk: de Commissie was een zondebok geworden. We hebben elkaar toen getroost door te zeggen: 'Een zondebok is een nuttig dier'. Dat is ook wel zo, maar slechts in beperkte mate en voor beperkte tijd. Op 17 mei 1978 werd de nota over 'De Politieke Stemming' voor het laatst in de Commissie besproken en unaniem aanvaard. Op 24 juni daaropvolgend hebben vier van de vijf Molukse leden zich onverhoeds uit de Commissie teruggetrokken, naar hun zeggen omdat de regering zich te weinig gelegen liet liggen aan de adviezen van de Commissie. Dat laatste was ook wel een beetje waar, maar bij hun beslissing heeft zeker ook die nota een rol gespeeld. Voor Manusama was de strekking ervan onaanvaardbaar en hij zal er bij hen op hebben aangedrongen hun lidmaatschap op te geven. Voor mij was het een *blessing in disguise*. De Commissie kon toen met goed fatsoen en ieders instemming opgedoekt worden.

Enkele jaren later waren de papieren van de Commissie weer wat gestegen, zonder enige verdienste van onze kant, maar eenvoudig omdat nieuwe acties van Molukkers uitbleven. Op een dag belt Mantouw mij op:

'André, weet je wat ik hier in de Tielse krant lees? "Köbben en Mantouw die het Molukse probleem hebben opgelost."' Ik: 'Ja jongen, toen ze met z'n allen even niet keken, hebben wij dat toch aardig voor elkaar gebokst!'

Op zaterdag 11 juni 1977 werd de treinkaping bij De Punt op dramatische wijze beëindigd. Een dag of wat later werden Mantouw en ik opgebeld met de vraag of wij op zaterdag 18 juni met Hare Majesteit over de Molukse kwestie wilden komen praten. Dat hebben wij gedaan. Ik ben niet zo'n royalist, maar vind wel dat de afspraak om niet uit de school te klappen over een besloten gesprek met het staatshoofd redelijk en prudent is. Maar een mens mag regels wel met verstand toepassen: het gaat hier over gebeurtenissen van meer dan twintig jaar geleden en bovendien komt Juliana er niet slecht af. Daarom hier een kort verslag van dat onderhoud:

Haar werkkamer is sober ingericht. Het bureau is een plaatijzeren ding waarmee tegenwoordig geen interim-manager genoeg zou nemen. Met goed gespeeld vertoon van huiselijkheid schenkt zij ons eigenhandig menig kopje allengs kouder wordende koffie. Zij rookt sigaret na sigaret. Steeds wanneer zij er weer een opsteekt, vraagt ze: 'wilt u misschien ook roken?', waarop wij kuis zeggen, 'nee mevrouw, dank u, ik rook niet.'

Zij neemt ruim de tijd. Informeert bij Mantouw naar zijn levensloop en moedigt hem door haar vragen aan die tot in details te vertellen. Dan: 'Bij de begrafenis van de gijzelnemers, meneer Mantouw, waren veel mensen. Alle Molukse voormannen waren er, ook meneer Manusama, u trouwens ook, geloof ik.'

'Ja zeker, mevrouw.'

'Waarom eigenlijk, meneer Mantouw?'

'Ja ziet u... bij ons, Molukkers... als een landgenoot overlijdt, ook al heeft hij kwade dingen gedaan, dan overheersen het verdriet en de solidariteit en gaan we toch naar de begrafenis.'

'Ja, dat begrijp ik. Maar meneer Mantouw' (en hier kwam iets in haar ogen van: nou heb ik je), 'u gaat toch niet naar de begrafenis van al uw landgenoten?' Hij had een goed antwoord gereed: 'Nou mevrouw, dat scheelt niet veel!'

Toch had ze gelijk. Natuurlijk was de komst van al die Molukse kopstukken ook een politieke manifestatie. Ze hadden 'kwaad gedaan' die jongens, dat meende Mantouw oprecht, maar hij kon het zich niet veroorloven thuis te blijven en wilde dat, vermoed ik, ook niet.

Verder hadden wij een verzoek aan haar. Een ongewoon verzoek, passend bij een ongewone situatie: 'Zou u willen overwegen een brief te schrijven aan de ouders van de omgekomen gijzelnemers, waarin u hun bericht mee te leven met hun verdriet, maar tevens erop wijst dat die afschuwelijke gebeurtenis misschien een les kan zijn, namelijk dat dit soort geweld een heilloze weg is. Gezien de grote plaats die Oranje in de harten van de Molukkers inneemt, nog altijd, zou zo'n brief heel gunstige gevolgen kunnen hebben.'

'U bedoelt, een brief, gewoon met een postzegel?'

'Inderdaad mevrouw.'

'Daarover kan ik niet alleen beslissen, maar ik zal erover nadenken.' Wij hebben er overigens niets meer over gehoord.

In de auto, terug naar huis, zegt Mantouw: 'als ze in de Molukken horen dat de koningin mij de hand gedrukt heeft, zullen ze zeggen: die hand moet je niet wassen.'

(Niet citeren zonder toestemming van de auteur)

Noten

1. *NRC Handelsblad* 12-11-1999.
2. Behalve artikelen in opiniebladen en kranten tijdens haar bestaan, is er over de Commissie zelf nauwelijks iets geschreven. In Steijlen (1996) komt zij echter summier ter sprake.
3. Brief nr. 671 C 576 van het kabinet van de Vice-Minister-President dd. 25 mei 1976.
4. De overige leden van de Commissie waren: prof.dr. R. Giel, A.R. Lilipaly, drs. M.H. Mariën, prof.dr. H.N. Ridderbos, ir. N.P. Ririassa, R. Risamenapatty, mr. J. Rookmaker, P.J. Tatipikalawan.
5. In dezelfde geest Mantouw 1990.
6. Brief Vice-Minister-President nr. 363/277 dd. 26 april 1977.
7. Cie. van Overleg Zuid-Molukkers-Nederlanders (1978).
8. Brief van 16 maart 1977.
9. Zie voor het verband tussen terrorisme en de media: Schmid & De Graaf 1982.

Literatuur

- Commissie van Overleg Zuid-Molukkers-Nederlanders (1978) *De politieke situatie in het gebied der Zuid-Molukken anno 1978*. Den Haag: Staatsuitgeverij.
- Kaam, B. van (1977) *Ambon door de Eeuwen*. Baarn: Anthos, 128.
- Mantouw, L. (1990) Lof der aangepastheid. In: F. Bovenkerk e.a. (red.) *Wetenschap en partijdigheid*. Assen/Maastricht: Van Gorcum, 445-452.
- Meulen, E.J. van der (1977) *De Ronde-tafelconferentie; een overzicht van de onderhandelingen met betrekking tot het zelfbeschikkingsrecht der volkeren, het standpunt van de Nederlandse regering en de reactie in de Tweede Kamer*. Den Haag: Staatsuitgeverij.
- Meulen, E.J. van der (1981) *Dossier Ambon; de houding van Nederland ten opzichte van Ambon en de RMS*. Den Haag: Staatsuitgeverij.
- Proust, M. (1954) *Du côté de chez Swann*. Parijs: Gallimard, 179.
- Schmid, A.P., e.a. (1982) *Zuidmoluks terrorisme, de media en de publieke opinie*. Amsterdam: Intermediair Bibliotheek, 56.
- Schmid, A.P. & J.F.A. de Graaf (1982) *Violence and Communication; Insurgent Terrorism and the Western News Media*. Londen en Beverly Hills: Sage.
- Steijlen, F. (1996) *RMS: van ideaal tot symbool; Moluks nationalisme in Nederland, 1951-1994*. Amsterdam: Het Spinhuis, 157-158, 161, 163, 196.